

TÁTRAI PATRIK – MOLNÁR JÓZSEF *

Az asszimiláció „helye” a kárpátaljai szórvány népességfejlődésében, recens demográfiai jellemzőiben¹

Egy adott területen élő népesség számának a változását a természetes szaporodás (születések és halálozások különbözete), valamint a migrációs egyenleg (ki- és bevándorlás mérlege) határozzák meg. Ha viszont a népesség egyik etnikai csoportjának demográfiáját vizsgáljuk, akkor a fenti két tényező mellett számításba kell venni az etnikai identifikáció kérdéskörébe tartozó változásokat is. Utóbbi takarhatja az egyén életében bekövetkező, különböző okokra visszavehető önidentifikációs változást, de ennél általában jelentősebb a generációk között bekövetkező változás (ilyen például, ha egy magyar anya gyermeke nem magyar lesz), azaz a demográfiai és az etnikai reprodukció mértéke közötti különbség,² amelyet elsősorban az asszimilációnak szokás tulajdonítani. Különösen látványos e különbség a Kárpát-medencei magyar szórványterületeken,³ ahol – amellett, hogy a természetes szaporodás

* Tátrai Patrik, geográfus, CSFK Földrajztudományi Intézet, főmunkatárs, E-mail: tatrai.patrik@csfk.mta.hu; Molnár József, geográfus, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi és Turizmus Tanszék, tanszélvezető, E-mail: jozsi@kmf.uz.ua

¹ Tátrai Patrik munkáját a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatja.

² Szilágyi N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár: RMDSZ Ügyvezető Elnöksége, 2004. 157–234.

³ L. pl. Badis Róbert: *A vajdasági magyar szórványban élők demográfiai helyzete*. Zenta: Identitás Kisebbségkutató Műhely, 2011. <http://www.idkm.org> (letöltés ideje: 2015. január 23.); Tátrai Patrik: A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. *Kisebbségi Szemle*, 2017/1. 7–31.

és a migráció értékei is kedvezőtlenebbek a tömbterületeknél – az asszimiláció jelensége komoly figyelmet érdemel.

Szórvány és asszimiláció összefüggése a szakirodalom alapján rendkívül szoros; Biczó Gábor⁴ értelmezésében „nyilvánvaló, hogy a diaszpórákutató komplex, az általános asszimilációelmélet kérdésétől elválaszthatatlan feladat.” Alátámasztja ezt az is, hogy az elmúlt évtizedekben egyre sokszínűbb, különböző megközelítésekkel és tematikus súlypontokkal dolgozó szórványkutatások közül talán nem volt olyan, amely a szórvány kérdéshöz ne társította volna valamilyen szinten az asszimiláció fogalmát. Sőt, a szórványosodás kifejezés egyes munkákban inkább az asszimiláció szinonimájának tűnik.⁵ Mindez a közgondolkodásban is megjelenik, ahol az asszimiláció egyértelműen összekapcsolódik a szórvány fogalmával.⁶ Magának a szórvány kérdésének a köztudatba emelése is a 19–20. század fordulóján felívelő hazai asszimilációkutatáshoz köthető.⁷ Természetesen az asszimiláció ilyen szintű beágyazottsága a szórványkutatásokba korántsem véletlen, hiszen a szórvány egyik fő jellemzője, hogy a többségi nemzettel való találkozási felület jóval kiterjedtebb, mint a tömbben, ami megeremti az „asszimilációs helyzetet”.⁸

A fentiekből következően különösen fontosnak tűnik, hogy a kárpátaljai szórványkutatás keretében külön is fókuszáljunk a szórvány asszimilációjával kapcsolatos kérdésekre. Azonban korántsem mindegy, hogy mindezt milyen módon tesszük. Ahhoz, hogy a szórványkutatásban az asszimilációt mint analitikus és operatív fogalmat tudjuk alkalmazni, egyetértve Biczó Gáborral⁹ és Ilyés

⁴Biczó Gábor: A szórványkérdés transznacionális dimenziói és a magyar szórványkutatás. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 21–42. 41.

⁵Pl. Bodó Barna: Szórványról – másként. *Korunk*, 2014/6. 6–23.; Vetési László: Nagyvárosi szórványok, egyházi közösségépítések. *Korunk*, 2014/6. 24–38.

⁶Kiss Tamás: A makroperspektíva védelmében. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, 2011. 39–48. 42.

⁷Biczó, 2005. 35.

⁸Biczó Gábor: *Hasonló a hasonlónak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Pozsony: Kalligram, 2009.

⁹Biczó, 2005. 41.

Zoltánnal,¹⁰ el kell távolodni az asszimiláció térségünkben hagyományos, a társadalompolitikai diskurzusokban még mindig domináns veszteség- vagy hanyatlás-olvasatától. Ugyanakkor fontos leszögeznünk, hogy jelen munka alapvetően a demográfia makroperspektívájából vizsgálja a kérdést, és a szórvány demográfiai kutatására vonatkoztatva elfogadjuk Kiss Tamás¹¹ megállapítását, mely szerint „az asszimiláció makroszinten lehet igazán hasznos fogalom”, ahol a „vizsgálat egysége nem az egyén, hanem egy népesség etnokulturális reprodukciója.” Ebből a megközelítésből pedig számunkra is alkalmazható Szilágyi N. Sándor asszimilációértelmezése: „demográfiai értelemben asszimiláció minden olyan folyamat, amelynek eredménye valamely nyelvi, etnikai vagy felekezeti kritériumok szerint meghatározott népesség lélekszámának (nem számarányának!) és/vagy reprodukciójának egy másik, ugyanolyan kritériumok szerint meghatározott népesség javára történő csökkenése.”¹²

Kárpátalján az etnikai határátlépések leírása eddig leginkább az asszimiláció elméleti keretében történt.¹³ Ez persze két szempontból is indokolt volt: makroszinten azért, mert a rendelkezésre álló etnikai statisztikák nem tették lehetővé az árnyaltabb megközelítést, míg

¹⁰Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAI, 2005. 64–77. 75.

¹¹Kiss, 2011. 43.

¹²Szilágyi, 2004: 160.

¹³Orosz Ildikó: Szórványok anyanyelvi/anyanyelvű oktatásának helyzete Kárpátalján a XXI. század elején. In: uő. (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: Poli Print, 2007. 10–44. Cserniczkó István (szerk.): *Megtart a szó*. Budapest – Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, 2010. Dobos Ferenc: *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011*. Kutatási jelentés. Kézirat. Budapest: B-Fókusz Intézet, 2011. <http://www.kmkf.hu/tartalom/asszimilacio.pdf> (letöltés ideje: 2019. november 5.); Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2005.

elméleti szempontból Biczó Gábor¹⁴ érvel meggyőzően amellett, hogy az asszimiláció a kárpátaljai szórványban (is) releváns keretezést nyújt. Ugyanakkor kérdés, hogy a makroszintű folyamatok értelmezésénél az asszimiláció-e az egyetlen elméleti keret, amin belül az etnikai identifikáció kérdéseit vizsgálni lehet, vagy egyéb megközelítéseknek (például a hibriditás, a hibrid identitások, a kettős kötődés kérdéseinek) is van hozzáadott értéke?

A fentiek alapján jelen tanulmány célja kettős. Egyrészt a kárpátaljai szórványkutatás demográfiai keretezéseként be kívánja mutatni a kárpátaljai magyar szórványközösségek népesedési folyamatait, etnodemográfiai jellemzőit, településszerkezetét – különös tekintettel az elmúlt két évtizedre vonatkozóan. Másrészt megvizsgáljuk, hogy a demográfiai értelemben vett asszimiláció hatással van-e az egyéb demográfiai tényezőkre (természetes szaporodás, korszerkezet, migráció). Fő kérdéseink, hogy (1) a Kárpát-medence többi magyarlakta térségében a tömb és szórvány között jellemző demográfiai különbségek ugyanúgy érvényesek-e Kárpátaljára; valamint (2) tényleg univerzálisan igaz-e az, amit a szakirodalom sugall, hogy a szórvány etnodemográfiai folyamatait az asszimiláció alapjaiban határozza meg?

A kérdések megválaszolásához először bemutatjuk a kárpátaljai szórványterületek etnikai szerkezetének átalakulását a 19. század második felétől napjainkig, majd pedig feltárjuk a szórványban élő magyarok recens településszerkezeti és demográfiai jellemzőit. Végül az asszimiláció indikátorait (vegyes házasság, etnikai átörökítés, a népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi kategóriáinak eltérése) vizsgáljuk meg.

Az általunk alkalmazott makroszintű megközelítéshez, a szórvány településszerkezetének és demográfiai jellemzőinek elemzéséhez a szórvány kvantitatív lehatárolására van szükség. Jelen tanulmányban is azt a 37 települést tekintjük szórványnak, amit a kárpátaljai szórványkutatásban meghatároztunk.¹⁵

¹⁴ Biczó Gábor: Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában. *Szellem és tudomány*, 2014/1. 85–96.

¹⁵ A lehatárolás kérdéseit, kritériumait részletesen ld. e tematikus blokk bevezető tanulmányában: Tátrai Patrik: Bevezető: A kárpátaljai magyar szórvány kutatása. *Regio*, 2020/1.

A kárpátaljai magyar szórványtelepülések etnikai és felekezeti szerkezetének átalakulása a 19. századtól napjainkig

A napjainkban magyar szempontból szórványnak tekintett települések többsége a 19. század végén, az első magyarországi népszámlálások időszakában a magyar tömb peremét alkotta; erre az időpontra szórványként – jelen kutatás lehatárolását alkalmazva – mindössze a hegyvidék, illetve a Felső-Tisza-vidék magyarságát azonosíthatjuk. A síkvidéken elhelyezkedő nyelvhatárperemi és a völgyi, esetenként hegyvidéki fekvésű felső-Tisza-vidéki települések kettőssége nem csak tömb- és szórványhelyzet szerint különbözik, hanem a népesség betelepődése, fejlődése is gyökeresen eltérő pályát rajzol ki. A nyelvhatárperemi térségekben a magyar népesség gyarapodásának háttérében a magasabb természetes szaporulata,¹⁶ továbbá a ruszin népesség nyelvi asszimilációja áll. A görög katolikus ruszinság asszimilációja különösen feltűnő az ugocsai nyelvhatár településein.¹⁷ A városokban – a betelepedés mellett – a zsidóság nyelvi asszimilációja növelte nagymértékben a magyarok arányát különösen Ungváron és Munkácson.¹⁸ Ugyanakkor a felső-Tisza-vidéki magyar nyelvű közösségek, a máramarosi koronavárosok középkori eredetű református magyarságát nem számítva, túlnyomórészt a 18. század végétől meginduló bányászati-kohászati ipari telepítések eredményeként létrejött iparos szórványok. Sőt, ezen települések római katolikus magyarsága (például Kerekhegy, Gyertyánliget, Rahó) jelentős részben nem magyar eredetű, hanem elsősorban a Fekete-erdőből, Württembergből, Bajorországból, Felső-Ausztriából, Csehországból és a Felvidékről rekrutálódott német (és kismérszt szlovák) származású szakmunkás népesség, akiket a közös munkanyelv, felekezet és később az iskola formált magyar nyelvűvé.¹⁹

¹⁶ Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe 1941, 1999*. Budapest: MTA FKI – MTA KKI, 2001.; Molnár D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 2018.

¹⁷ Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

¹⁸ A 19. század végén Ungvár lakosságának mintegy harmada, Munkács népességének közel fele volt izraelita.

¹⁹ Ilyés, 2005.

A magyar népesség gyarapodása az I. világháborúig, azaz magyar fennhatóság alatt, igen jelentős volt a ma szórványként azonosított településeken. Míg 1880-ban e településeken 37,6% vallotta magát magyar anyanyelvűnek, addig 1910-re ez az arány elérte az 50%-ot. Érdekeség azonban, hogy e növekedés teljes mértékben 1890 után ment végbe: 1880 és 1890 között még csökkent is a magyarok aránya.²⁰ Ugyanakkor jól látható, hogy a 19. század elején még egybeeső nyelvi és felekezeti határok²¹ legkésőbb a 19. század második felére elváltak egymástól: a nyelvi szerkezet jelentős átalakulásával egyidejűleg a felekezeti szerkezet alig változott a vizsgált településeken. 1880 és 1910 között mindössze az izraeliták aránya nőtt számottevően (20-ról 23%-ra), összefüggésben a zsidó népesség kimagasló természetes szaporodásával,²² amit a görög katolikusok arányának csökkenése (48,7-ről 46,5%-ra) ellenpontosított – vélhetőleg a ruszin népesség nagyobb mértékű kivándorlásának eredményeképpen. A nyelvi és felekezeti dinamika ilyen mértékű eltérése az egyre aszimmetrikusabb hatalmi viszonyok és nemzetiesítő politikák eredményeképpen kibontakozó asszimilációs folyamatoknak az eredménye.

A kárpátaljai magyar szórványtelepülések etnikai szerkezetének változásait vizsgálva egyértelmű, hogy a legjelentősebb átalakulások az államhatalom-változásokkor (1918/19, 1938/39, 1944/45) következtek be (1. ábra). Ezen időszakokban főként az államtól függő elit és polgári rétegek cseréje, illetve lojalitásváltása történt meg. Utóbbi különösen jellemző volt a többnyelvű, többes kötődésű

²⁰ Ez – némileg meglepő módon, és a történeti Magyarország egészében tapasztalhatótól eltérően – a városokban történő magyar aránycsökkenés eredménye. Ungváron 7,7%-ponttal, Nagyszőlősen 9,5%-ponttal csökkent a magyar anyanyelvűek aránya 1880 és 1890 között, döntően a görög-katolikus népesség nagyobb ütemű gyarapodása (feltehetően beköltözése) és az izraeliták német anyanyelvűként való önbesorolása következtében.

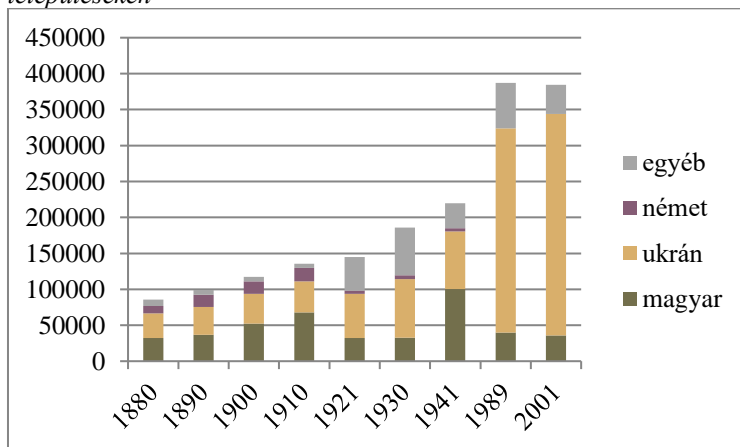
²¹ Keményfi, 2004. 234.; Csemicskó István – Fedinec Csilla: A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19–20. század fordulóján, kitekintéssel a mára. In: Szakál Imre (szerk.): *"Indivisibiliter ac Inseparabiliter"* *"Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul"*. Beregszász – Ungvár: RIK-U Kiadó, 2018. 141–182. 152.

²² Konrád Miklós: Demográfiai változások. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Aposztróf Kiadó, 2013. 15–26; Molnár, 2018. 85.

népesség esetében, akik a vizsgált településeken (főként Ugocsában, a Felső-Tisza-vidéken és a városokban) felülreprezentáltak voltak. A magyarok kivándorlása mellett jelentős volt a cseh és szlovák lakosság betelepülése, elsősorban a városokba, különösen Ungvárra és Munkácsra. A népességkicserélődés és az önkéntes identitásváltások mellett azonban a csehszlovák állam nemzetiesítő politikája is jelentős hatással volt: egyrészt a népesség etnikai kötődésének rögzítése nem az anyanyelvi, hanem a nemzetiségi kritérium szerint történt, ami például a zsidó és cigány népességnek a magyaroktól való statisztikai elválását jelentette. Másrészt adminisztratív módon ruszinná minősítették a magát magyarnak valló görög katolikus népességet, ami főként az ugocsai nyelvhatár zónájában jelentkezett a népszámlálási eredményekben. Emellett sok magyart külföldinek nyilvánítottak, akik így nem kerültek be a nemzetiségi statisztikákba.²³ Mindezen hatások sokkal jelentősebben jelentkeztek a szórványtelepüléseken, így nem meglepő, hogy míg Kárpátalja egészét tekintve a magyarok aránya 1910 és 1921 között 30,7-ről 18,1%-ra csökkent, addig a vizsgált településeken 50,1-ről 22,2%-ra apadt. A legjelentősebb változások a városokban történtek (Ungvár, Munkács), amelyek etnikai többsége mindig igazodott az aktuális hatalmi viszonyokhoz.

²³ Kocsis, 2001.; Keményfi, 2004.; Molnár D., 2018.

1. ábra: Az etnikai összetétel változása a szórványként azonosított településeken

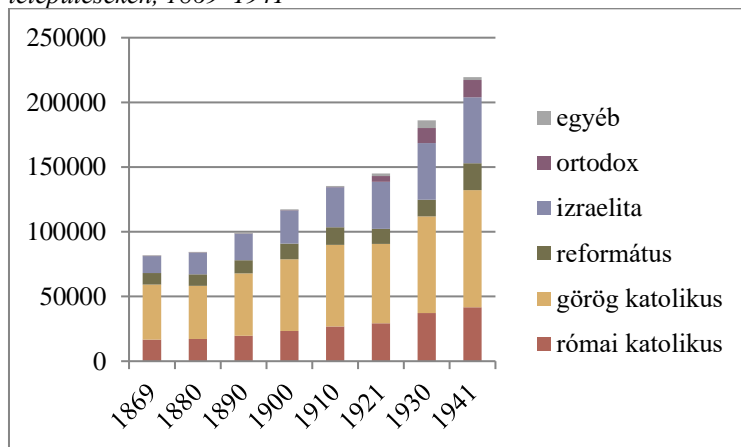

Forrás: Népszámlálások anyanyelvi (1880–1910, 1941, 2001), illetve nemzetiségi (1921, 1930, 1989) adatai

Az etnikai szerkezet ilyen nagyarányú változásával szemben a felekezeti szerkezet továbbra is meglehetősen stabil maradt. A magyar lakosság háborút követő elvándorlása a református felekezet 2%-pontos csökkenését eredményezte, amivel szemben az izraelita népesség ugyanekkorra gyarapodása állt. A görög katolikus népesség csökkenése még jelentősebb volt, ugyanakkor e fogyás többsége nem valós népmozgalmat takar, hanem felekezeti konverziót; főként Máramarosban nőtt meg az ortodoxiára áttértek száma a csehszlovák állam által támogatott skizma mozgalom hatására (2. ábra).²⁴ Bár a fentiekől eltérően a római katolikus népesség aránya érdemben nem változott, mégis a háttérben egy kétirányú mozgás, a városi magyarok kivándorlása és a cseh és szlovák népesség beáramlása figyelhető meg.

²⁴ L. Riskó Marianna: *Chira Sándor munkácsi püspök élete és vértanúsága*. Budapest: Romanika Kiadó, 2017.

2. ábra: A felekezeti összetétel változása a szórványként azonosított településeken, 1869–1941

Források: Magyar (1869–1910, 1941) és csehszlovák (1921, 1930) népszámlálási adatok

A terület 1938/39-es Magyarországhoz való csatolása megfordította a trendeket, és az 1941-es népszámlálás időpontjára lényegében visszaállt az I. világháború előtti állapot. Ezt követően viszont drámai változásokat hozott a zsidó lakosság haláltáborokba hurcolása. Kárpátalja Szovjetunióhoz kerülését követően a megtorlások (málenkij robot) és a hatalomváltásokkor jellemző népességcsere újfent átalakította az etnikai struktúrát, míg a felekezeti szerkezet átalakulására a legnagyobb hatást a görög katolikus egyháznak az ortodox egyházszervezetbe való beolvasztása gyakorolta.

Az 1950-es évektől a vizsgált szórványtelepülések jelentős változásokon estek át. A mezőgazdaság átalakítása, modernizációja, a kollektivizálás eredményeképpen az addigi foglalkozási struktúra átalakult. A munkaerőt egyrészt a helyi szövetkezetek, másrészt a szocialista iparosítás révén létrejött gyárak szívták fel. A szocialista iparosítás (és urbanizáció) nem csak a városok és városi típusú települések épített (ipartelepítés, lakótelep-építések), hanem az etnikai arculatát is átalakította. Ezen új hatások növekvő térbeli és társadalmi mobilitáshoz, valamint a hagyományos, zárt falusi társadalmak felbomlásához vezettek, ami hozzájárult a vegyes házasságok

arányának és ezáltal az asszimiláció mértékének növekedéséhez is. Ugyanakkor nemcsak az iparosítás, hanem egyes monofunkcionális településeken éppen az ipari létesítmények válsága növelte az etnikai határok átjárhatóságát, főként a Felső-Tisza-vidéken.²⁵

Mindezek következtében a legutóbbi, 2001-es népszámlálás időpontjára az etnikai szerkezet alapjaiban alakult át az aktuális hatalmi viszonyoknak megfelelően. A magyar nemzetiségűek száma 36.328 főre, a magyar anyanyelvűeké 35.818 főre csökkent (1. táblázat). Jól látható tehát, hogy a magukat magyarnak vallók többen vannak, mint a magyar anyanyelvűek, ami a Kárpát-medencei szórványterületeket – Szlovákiát leszámítva – általában jellemzi, és a nyelvcsere folyamatát tükrözi. A vizsgált szórványtelepüléseken nemcsak a magyarok száma, hanem aránya is csökkent: a magyarok immár az összlakosság kevesebb mint 10%-át képezték. 2001-ben minden negyedik kárpátaljai magyar a szórványtelepülések lakosa volt. Az etnikai homogenizáció főként a városokban és a Felső-Tisza-vidéken volt látványos.

Az általunk alkalmazott szórványdefinícióból nem következik, de Kárpátalján élesen elválík a tömb a szórványtól a magyarok helyi arányát tekintve is. Míg például Erdélyben vagy a Vajdaságban a területi alapon lehatárolt szórványban jelentős a magyar többségű települések száma, addig Kárpátalján – a korábban meglehetősen éles nyelvhatárnak is betudhatóan – napjainkra egyetlen szórványtelepülésen sem éri el a magyarok aránya az 50%-ot. Az egyes megközelítésekben²⁶ „nyelvszigetként” vagy „szigetmagyarságként” aposztrofált településeken (például Beregrákoson és Visken) is mindössze 40–45% között mozog ez az arány. Jellemző a kárpátaljai szórványra, hogy az általunk

²⁵ Gyertyánliget, Nagybocksó vagy éppen Kerekhegy ipari-bányász-szakmunkás népességén belül éppen a gazdasági depresszió vezetett egyfajta ruralizálódási folyamathoz, ahol „a szomszédos ruszin mezőgazdálkodás vált kényszerűen mértékadó, legitím megélhetési normává, amely együtt járt a munkaképes fiatalabb korosztályok gazdasági migrációjával. [...] A fiatalabb generációk nem töreksenek etnikus/kulturális különbség megjelenítésére, számukra már nem releváns az idősebb korosztályok erősen a szakmához kapcsolódó magyar (esetlegesen szlovák és német) identifikációja és emlékezetkultúrája.” (Ilyés, 2005. 69).

²⁶ Pl. Orosz, 2007. 11.

szórványként beazonosított 37 településből mindössze 7-ben éri el a magyarok aránya a 20%-ot (1. táblázat).

A kárpátaljai magyar szórvány településszerkezete jelentősen eltér a tömbétől – ahogy ez a Kárpát-medence más régióiban is megfigyelhető.²⁷ A határon túli magyar kisebbségek egésze, ezen belül pedig a kárpátaljai magyarság is alapvetően rurális közösségeknek tekinthetők, abban az értelemben, hogy a városlakók aránya a magyarságon belül mindegyik régióban elmarad a többségi nemzet urbanizáltsági értékeitől. A szórványmagyarság viszont pont hogy felülreprezentált a városi terekben. Kárpátalján 10 ezer főnél népesebb településeken él a tömb magyarságának 11%-a, míg a szórványmagyarság 60%-a. E hatalmas különbség alapján egyértelműen kijelenthető – amit már Szilágyi N. Sándor és Vetési László²⁸ is hangsúlyozott –, hogy a szórvány elsősorban (nagy)városi jelenség. Mindez arra vezethető vissza, hogy a 20. század folyamán az etnikai szerkezet legjelentősebb átalakulásai pont a városokban, és különösen a nagyvárosokban (esetünkben Ungváron és Munkácson) játszódtak le, mindig az államalakító nemzet javára. E nagyvárosokban az államhatalom-váltásokhoz kapcsolódó kivándorlás és lojalitásváltás, valamint a kisebbségi pozíciót jellemző aszimmetrikus etnikai reprodukció jelentősen csökkentették a magyarok számát, amit nem tudott ellensúlyozni a magyar tömb falvaiból is jelentős mértékben táplálkozó szocialista urbanizáció. E folyamat, valamint a szláv lakosság nagyarányú betelepődése eredményeként a vegyes lakosságú területeken a korábbi magyar többségű városokban a magyarok kisebbségbe kerültek, napjainkra arányuk a legtöbb esetben 20% alá csökkent.

²⁷ L. Tátrai, 2017.

²⁸ Szilágyi N. Sándor: A szórványmagyarság: probléma vagy ürügy? In: uő.: Miegymás. Kolozsvár: Kalota Kiadó, 1997. 476–493.; Vetési, 2014.

1. táblázat: *A szórványkutatás során szórványtelepülésként definiált helységek magyar népessége 2001-ben*²⁹

Sorszám	Magyar név	Ukrán név	Közigazgatási egység	Összlakosság, 2001	Magyar nemzetiségűek száma, 2001	Magyar anyanyelvűek száma, 2001	Magyar nemzetiségűek aránya, 2001 (%)	Magyar anyanyelvűek aránya, 2001 (%)	100 magyar nemzetiségűre jutó magyar anyanyelvűek száma
1	Ungvár	Ужгород	Ung v	115568	7972	8124	6,9	7,0	101,9
2	Baranya	Баранинці	Ung j	1609	69	63	4,3	3,9	91,3
3	Felsődomonya	Оноківці	Ung j	2187	43	39	2,0	1,8	90,7
4	Kereknye	Коритняни	Ung j	1596	68	51	4,3	3,2	75,0
5	Ketergény	Розівка	Ung j	1348	222	214	16,5	15,9	96,4
6	Kincses	Кінчеш	Ung j	328	82	67	25,0	20,4	81,7
7	Minaj	Минай	Ung j	3088	402	416	13,0	13,5	103,5
8	Ördarma	Сторожниця	Ung j	2623	173	198	6,6	7,6	114,5
9	Szerednye	Середнє	Ung j	3505	43	34	1,2	1,0	79,1
10	Munkács	Мукачеве	Mun v	81637	6975	7870	8,5	9,6	112,8
11	Alsókerepec	Нижній Коропець	Mun j	927	79	71	8,5	7,7	89,9
12	Beregrákos	Ракошино	Mun j	3280	1493	1495	45,5	45,6	100,1
13	Kajdanó	Кайданово	Mun j	1224	180	158	14,7	12,9	87,8
14	Pósháza	Павшино	Mun j	838	20	114	2,4	13,6	570,0
15	Vinkovo	Вінкове	Mun j	76	7	7	9,2	9,2	100,0
16	Szolyva	Свалява	Szo j	16983	335	245	2,0	1,4	73,0
17	Csomafalva	Затисівка	NSz j	528	70	64	13,3	12,1	91,4
18	Gödényháza	Гудя	NSz j	592	241	284	40,7	48,0	117,8
19	Királyháza	Королево	NSz j	8064	510	415	6,3	5,2	81,4
20	Nagyszőlős	Виноградів	NSz j	25383	3633	3437	14,3	13,5	94,6
21	Oroszvölgy	Руська Долина	NSz j	442	48	48	10,9	10,9	100,0
22	Tekeháza	Теково	NSz j	1546	418	412	27,0	26,7	98,6
23	Tiszahetény	Гетиня	NSz j	753	22	13	2,9	1,7	59,1
24	Tiszasásvár	Тросник	NSz j	2222	67	44	3,0	2,0	65,7

25	Veréce	Веряця	NSz j	2032	25	17	1,2	0,8	68,0
26	Huszt	Хуст	Huszt v	28559	1706	1357	6,0	4,8	79,5
27	Visk	Вишково	Huszt j	8142	3699	3685	45,4	45,3	99,6
28	Aknaszlatina	Солотвино	Técsői j	8956	2193	2176	24,5	24,3	99,2
29	Bustyaháza	Буштино	Técsői j	8506	341	308	4,0	3,6	90,3
30	Kerekhegy	Округла	Técsői j	573	20	13	3,5	2,3	65,0
31	Técső	Тячів	Técsői j	9519	2306	2153	24,2	22,6	93,4
32	Gyertyánliget	Кобилецька Поляна	Rahói j	3392	491	486	14,5	14,3	99,0
33	Körösmező	Ясіня	Rahói j	8043	809	661	10,1	8,2	81,7
34	Nagybocskó	Великий Бичків	Rahói j	9423	341	271	3,6	2,9	79,6
35	Rahó	Рахів	Rahói j	14969	1037	719	6,9	4,8	69,3
36	Terebesfejé- patak	Ділове	Rahói j	2673	84	11	3,1	0,4	13,1
37	Tiszabogdány	Богдан	Rahói j	3364	104	77	3,1	2,3	74,1
	Összesen			384422	36321	35811	9,4	9,3	98,6

rövidítések: Ung – Ungvár; Mun – Munkács; Szo – Szolyvai; Nsz – Nagyszőlősi; v – város; j – járás

A 2001 óta eltelt időszak magyarságot érintő folyamatairól a SUMMA 2017 kutatás alapján tudunk csak részleteket.³⁰ A SUMMA 2017 a jelen kutatásban lehatárolt 37 szórványtelepülés közül 20-at érintett, amelyek a szórványmagyarság 96,8%-ának adtak otthont. A vizsgálatok a szórványnépesség számának 16,2%-os (közel 6000 fős) csökkenését detektálták 2001 és 2017 között, ami meghaladta a kárpátaljai magyarok egészére vonatkozó 13,7%-os értéket. Ebből kiindulva, 2017-ben a jelen vizsgálat által érintett 37 településen közel 30,5 ezer magyar élt, akik a kárpátaljai magyarság 23%-át alkották.

A 2001 és 2017 közötti becsült csökkenés mértéke természetesen egyenlőtlen mértékű volt. A legjelentősebb tagoló tényező a falu–város különbség. Míg a szórvány falvaiban a csökkenés mértéke 12,5% volt, addig a városokban ennél sokkal jelentősebb, 21,4%-os. Mindennek hátterében elsősorban a városokból való kivándorlás

²⁹ Adatforrás:

database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp, 2018. (letöltés ideje: 2018. március 14.); Molnár – Molnár D., 2005.

³⁰ L. Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Eröss Ágnes: A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2018/3. 7–31.

nagyobb volumene áll. A másik fontos tényező a magyarok helyi aránya. Míg a 2001-ben 20% feletti magyar arányú településeken a magyarok aránya 14,3%-kal csökkent 2001 és 2017 között, addig a 10 és 20% közötti településeken 10,9%-kal, a 10%-nál kevesebb magyart tömörítő településeken pedig 24,4%-kal. Ezek a számok – bár az arányos összefüggés nem valósul meg teljes mértékben a kis elemszám, valamint egyes kiugró esetek³¹ miatt – mégis jól érzékeltetik, hogy minél nagyobb a magyarok helyi aránya, általában annál kedvezőbbek a népesedési adatok körükben.

Még nagyobb volt a bizonytalanság, és így még hangsúlyosabb a SUMMA 2017 hiánypótló jellege, a kárpátaljai magyar szórványnépesség felekezeti összetételét illetően, hisz utoljára az 1941-es magyar népszámlálás tartalmazott erre vonatkozó kérdést (2. ábra). 2017-re a fentebb ismertetett történelmi események és folyamatok eredményeként jelentősen módosult a szórványmagyarság vallási szerkezete. A többséget továbbra is a római katolikusok alkották (44%), ám lélekszámban és arányban is megközelítették őket a református hívek (41%). A két legszámasabb vallási közösség mögött jelentősen lemaradva a görög katolikus és az ortodox hívek következnek 8,9 és 3,7%-kal. A szórványmagyarság körében, a tömbhöz viszonyítva, magasabb a római katolikusok és az ortodoxok, alacsonyabb viszont a reformátusok és a görög katolikusok aránya.

A kárpátaljai szórvány főbb demográfiai jellemzői

A kárpátaljai magyar szórvány természetes szaporodásának, migrációs egyenlegének és demográfiai értelemben vett asszimilációjának meghatározásához a módszertani nehézségekhez az alapvető demográfiai adatok hiánya társul. Ennek okai, hogy (1) a 2001-es ukrainai népszámlálás óta az országban nem történt átfogó, hivatalos, nemzetiségi alapú adatfelvétel; (2) az újszülöttek, elhalálozottak, házasságra lépők nemzetiségének a regisztrációját Ukrajnában közel két évtizede megszüntették; valamint (3) máig nem lehet hozzáférni részletes bontású népességstatisztikai adatokhoz, így

³¹ Például az Ungvár szuburbijába tartozó Minajon, ahol 2001-ben a magyar nemzetiségűek aránya 13% volt, a magyar lakosság száma kis mértékben még nőtt is, ami elsősorban a népesség – köztük a magyar lakosság – Ungvárról történő kiáramlásának köszönhető.

nem publikusak a települési, esetleg a községi tanácsi bontású demográfiai adatok (például a születésszám).

Így a szórvány demográfiai jellemzéséhez az alábbi hozzáférhető adatbázisokat használtuk:

- Kárpátalja települési bontású nemzetiségi, illetve anyanyelvi adatai;³²
- a 2001-es népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája.³³ Az adatbázis járási, illetve megyei alárendeltségű városok szerinti bontásban tartalmazza anonim formában a személyekre vonatkozó adatokat;
- a SUMMA 2017 felmérés települési bontású adatai;³⁴
- a megyei és járási statisztikai hivatalok, községi tanácsok szórványosan hozzáférhető községi tanácsi bontású születési és halálozási adatai;
- a református és a római katolikus gyülekezetek keresztelési és temetési adatai;
- a cigány népesség tényleges települési lélekszámának és anyanyelvének mutatói.³⁵

A természetes szaporulat

A természetes szaporodás vizsgálatára a rendelkezésre álló adatbázisok közül a SUMMA 2017 biztosította a legszélesebb körű adatforrást. Átlagolva a használható születési adatokat eredményező felmérés által lefedett 20 szórványtelepülés utóbbi években született magyar lakóinak az adatait, a 2010–2016-os évekre vonatkozóan 9,2%-os születési rátát kaptunk, ami alig tért el a kárpátaljai tömbmagyarság 9,0%-os mutatójától. A 2015–2016-os évek születési mutatóit célszerű külön is kiemelni, mivel a születési ráták a kelet-ukrajnai katonai–politikai krízis kezdete után mind országosan, mind

³² database.ukrcensus.gov.ua, 2018; Molnár – Molnár D., 2005.

³³ Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 6.3 [Machine-readable database]. Minneapolis: University of Minnesota, 2014. <https://international.ipums.org> (letöltés ideje: 2014. augusztus 5.)

³⁴ Tátrai et al., 2018.

³⁵ Molnár József – Csernicskó István – Braun László: Cigányok Kárpátalján. In: Szilágyi Ferenc – Péntes János (szerk.): *Roma népesség Magyarország északi határtérségében*. Nagyvárad: Partium Kiadó, 2016. 91–108.

megyei, illetve járási szinteken visszaestek. Az elkülönítés eredményeként a szóránymagyarság vonatkozásában is jelentős visszaesést tapasztaltunk: a 2010–2014-es 9,8-ről 7,8%-re csökkent a születési rátája (a tömbben megfelelően 9,7-ről 7,5%-re).

A legmagasabb, 10%-et meghaladó születési mutatókat a Felső-Tisza menti közösségekben találtunk (Técső, Gyertyánliget, Visk), összhangban a Kárpátalját tradicionálisan jellemző, kelet-nyugati natalitási lejtővel. A legalacsonyabb – a 2010–2016-os időszakban 0%-es – értékek a kis létszámú és arányú szóránközségekben, Bustyaházán és Kerekhegyen fordultak elő. A közösségek idős korszerkezete mellett ebben az elsőnél a mintavételből adódó véletlen ingadozás is szerepet játszhatott. Ugyancsak alacsony, 5% körüli születési ráták jellemezték egyes, a magyar nyelvterület pereméhez közeli falusi szóránvölgyeket (Minaj, Katergény, Gődényháza).

A halálzási mutatók becslésénél jelentős részben az elérhető tanácsi, illetve települési szintű adatokra támaszkodtunk, azt feltételezve, hogy a magyarok halálzási mutatói nem térnek el számottevően a többségi nemzet megfelelőitől. A SUMMA 2017 kérdőív felmérés a halálzási adatai ugyanis kevésbé lettek átfogóak, mint például a születésiéek.³⁶ A 2010–2016-os időszakra a felmérés által lefedett 20 szóránvölgytelepülés magyarságára 14,7%-es halálzási rátát kaptunk. A halálzás esetében nem láttuk célszerűnek külön megvizsgálni a 2015–2016-os időszakot, mivel nincsenek arra utaló adatok, hogy ez jelentősen módosult volna a nevezett időszakban. A tömbmagyarság mortalitása ugyanekkor valamivel kedvezőbb alakult, 13,1% volt.

Települési szinten kiugróan a legmagasabb mutató az egyik legkisebb lélekszámú, előregedett közösséget, a Kerekhegyen élő szóránmagyarságot jellemezte (47,6%; 2. táblázat). 20% körül volt az ungvári, valamint az ungvári agglomerációhoz tartozó katergényi magyarok halálzási rátája is. A legkedvezőbb halálzási adatok a máramarosi településeket jellemezték, de ebben jelentős szerepe lehetett annak is, hogy ezek az adatok a település teljes népességére vonatkozó értékek átvételei.

³⁶ Ennek háttérben egyrészt az áll, hogy voltak háztartások, ahol mindenki meghalt, és nem volt kit lekérdezni, másrészt azon lekérdezéseknél, ahol nem tartózkodott otthon senki, és így a szomszédok szolgáltatták az adatokat, az évekkor korábbi halálesetekre kevésbé emlékeztek az adatközlők, mint például a születésekre.

Összességében, elfogadva a SUMMA 2017 kutatás születési rátákra vonatkozó eredményeit, a kárpátaljai magyar szórvány átlagos születési rátáját az utóbbi évekre 9‰-re, a halálozást 14,7‰-re, a természetes szaporulatát -5,7‰-re becsüljük. Mindez azt is jelenti, hogy a magyar szórványközösségek 2001 és 2017 közötti létszámcsökkenésének a 28%-át a természetes fogyás okozta.

Vándorlási mérleg

A vándorlási egyenleg, a természetes szaporulat mellett, egy népcsoport létszámváltozásának a másik fontos eleme. A be- és kitelepülők számát települési szinten, illetve valamely etnikai közösségre vonatkozóan Ukrajnában a természetes szaporulatnál is nehezebb nyomon követni a migráció nyilvántartásának a hiányosságai, valamint a részletesebb bontású adatok bizalmasként való kezelése következtében. A kárpátaljai szórványmagyarság vándormozgalmának a számszerűsítésére a SUMMA 2017 felmérés adatai adtak módot. Ezek alapján az ezen vizsgálat által érintett 20 szórványtelepülés magyar népességének átlagos évi migrációs egyenlege a 2002–2016-os időszakban -8,0‰ volt. Így a szórvány vándorlási vesztesége nagyobb ütemű volt, mint a tömb magyarságé, ami ugyanakkor -7,2‰-nek adódott. E vándorlási veszteség elsősorban a külföldre irányuló kitelepedésben realizálódott: a szórványtelepülésekről távozó magyarok 80,5%-a választott Ukrajnán kívüli lakhelyet, miközben a tömb megfelelő aránya csak 54,2%. A tömb-szórvány különbség hátterében hasonló okok húzódnak meg, mint Erdélyben,³⁷ azaz egyrészt a szórványban élők migrációs stratégiái hasonlóan alakulnak a többségi ukránokéhoz, másrészt ezzel párhuzamosan a meglévő magyar hálózatokon keresztül is jelentős a kiáramlásuk.

A többségi migrációs hálózatokba való fokozott betagozódásukat támasztja alá, hogy 2002–2016-ban a külföldre települő kárpátaljai szórvány magyarok mindössze 55,8%-a választotta az anyaországot, miközben a tömbmagyarság körében ez az arány 88,8% volt. Jelentősebb arányban költöztek ugyanakkor Csehországba (11,9%),

³⁷ L. Kiss Tamás: Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012/1. 24–48.

Németországba (6,5%), Nagy-Britanniába (6,1%), Olaszországba (4,5%), Szlovákiába (3,1%).

Települési szinten a maximális vándorlási veszteséget Nagybocksó mutatta évi 20%-ot meghaladó extrém nagy vándorlási veszteséggel, ami részben a minta kis elemszámával is összefügghet, de az utána következő Ungvár és Aknaszlatina 14,9 és 13,9%-os értékei valóban tükrözik a két település magyar népességének intenzív kitelepülését. Pozitív migrációs mérlege az elmúlt években csupán az ungvári agglomerációhoz tartozó Minajnak volt (8,0%), ahová elsősorban Ungvárról érkeztek betelepülő magyarok.

A kárpátaljai hétköznaphoz ugyanakkor nem csak az állandó, hanem az ideiglenes migráció is szervesen hozzátartozik, hosszú hónapokra kiürítve egyes településeket. E jelenség – társadalmi következményein túl³⁸ – demográfiai jelentőséggel is bír. Ennek mértéke azonban statisztikailag nehezen megbecsülhető, hiszen igen kevés választja el az évi 10–11 hónapot „ideiglenesen” külföldön töltőket a „végleg” elköltözőktől – akik gyakran szintén otthon töltenek 1–2 hónapot.

A végleg elköltözőkkel szemben az ideiglenes migrációban a szórványban élők nem felülreprezentáltak. Mind a tömbben, mind a szórványban a lakosok 22%-a töltött külföldön legalább egy hónapot 2016-ban. Ugyanakkor a külföldön töltött idő hossza – némileg meglepő módon – a szórványban élők esetében a rövidebb. A legalább egy hónapot külföldön töltők közül a szórványmagarság képviselői átlagosan rövidebb időt töltöttek a vizsgált évben a határon túl (3,79 hónapot szemben a tömb 5,25 hónapjával). A célországok sorrendje bár megegyezik tömb és szórvány esetében (Magyarország, Csehország, Németország), ám tetten érhető a többségi társadalom migrációs hálózatainak a hatása is: a tömbnél magasabb arányban dolgoztak Lengyelországban, Nagy-Britanniában, Olaszországban, Szlovákiában és Oroszországban, míg számottevően kisebb arányban Magyarországon és Ausztriában.

Összességében a kárpátaljai magyar szórvány migrációs vesztesége 2001 és 2017 között több, mint 4000 főre tehető, tehát –

³⁸ Kovály Katalin – Eröss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017/2. 3–22.

hasonlóan a kárpátaljai magyarság egészéhez³⁹ – a szórvány létszámcsökkenésének a 70%-át az elvándorlás okozta.

Nem és kor szerinti összetétel

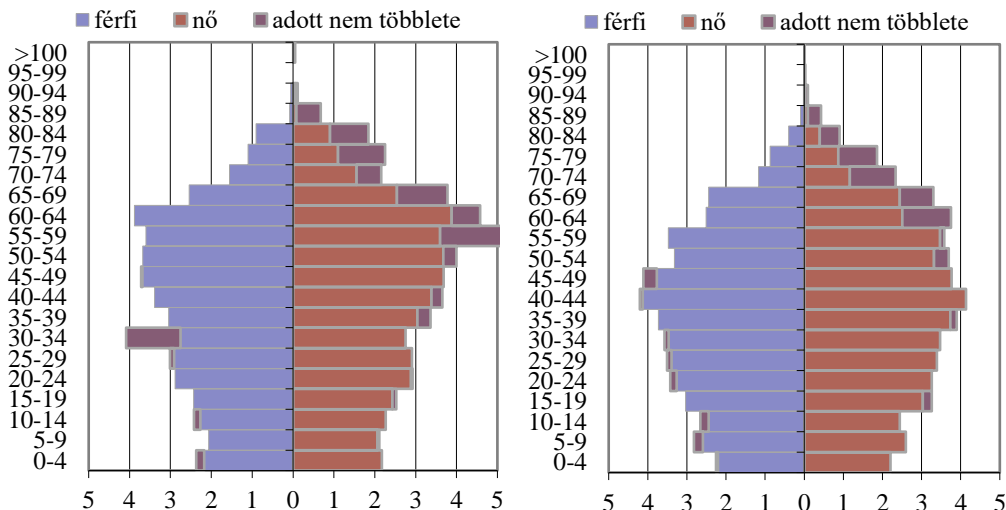
A SUMMA 2017 felmérés adatai módot adtak a kárpátaljai magyar szórvány kor és nem szerinti összetételének a jellemzésére is. A férfiak 2017-ben a szórványmagyarság 46,9%-át alkották, ami valamivel elmaradt a teljes kárpátaljai magyar népességen belüli 47,6%-os arányuktól. A fokozott nemi aszimmetria az idősebb korszerkezettel magyarázható: a férfiak átlagéletkora 40,3 évnél, a nőké 44,3-nak adódott, ami magasabbnak bizonyult a kárpátaljai nemzetrészes egészére vonatkozó megfelelő értékeknél (39,4 és 43,2 év).

Az idősebb korszerkezetet a korfa is tükrözi: a szórványé „vállasabb”, míg a teljes kárpátaljai magyar népességé „pocakosabb”, azaz az előbbinél az idősebb (60–64 éves), az utóbbinál a középkorosztály (40–44 éves) a legszámosabb (3. ábra). A nemi- és korszerkezetben megfigyelhető tömb-szórvány különbségek megegyeznek a Kárpát-medence többi régiójának hasonló mutatóival,⁴⁰ és a szórvány kedvezőtlenebb demográfiai helyzetét tükrözik.

³⁹ L. Tátrai et al., 2018.

⁴⁰ Tátrai, 2017.

3. ábra: A szórványtelepüléseken élő magyarok (balra) és a teljes kárpátaljai magyar népesség (jobbra) megoszlása (%) öt éves korcsoportok és nemek szerint 2017-ben

Az önidentifikációban bekövetkező változások, az asszimiláció

A demográfiai értelemben vett asszimiláció már említett két fajtája a nemzetváltás, valamint a demográfiai és etnikai reprodukció közötti különbség,⁴¹ más megközelítésben a generáción belüli és a generációk közötti asszimiláció. Az asszimilációt közvetlenül mérni nem tudjuk, éppen ezért indirekt módon próbáljuk számszerűsíteni a jelenséget – a vegyes házasságok arányának, a vegyes házasságból származó gyerekek etnikai szocializációjának vizsgálatával, illetve az anyanyelvi és nemzetiségi kategóriák összevetésével. Ugyanakkor a generáción belüli identitásváltást, amely kárpátaljai viszonylatban is sokkal kisebb jelentőségű, mint a generációk közötti asszimiláció, nem tudjuk nyomon követni egyáltalán.

Az intergenerációs asszimiláció számszerűsítésére a 2001-es népszámlálás, illetve a SUMMA 2017 felmérés adatai adtak

⁴¹ Szilágyi, 2004.

lehetőséget. A 2001-es ukrajnai népszámlálás 10%-os reprezentatív mintája 2014-ben vált elérhetővé a Minnesota Egyetem honlapján.⁴² Az adatbázis járási, illetve megyei alárendeltségű városok szerinti bontásban tartalmazza anonim formában a személyekre vonatkozó adatokat, a családok egységének megtartásával. Így az adatbázis lehetővé tette a vegyes házasságok (ahol a két fél nemzetisége eltért), valamint a népszámlálás időpontjában a velük egy háztartásban élő gyerekek nemzeti hovatartozásának és anyanyelvének beazonosítását.

A SUMMA 2017 felmérés módszertana több szempontból is eltért a népszámlálásától. Így például a felmérés nem volt teljes körű (bár sok szempontból tekinthető reprezentatívnak), a lekérdezést zömmel helyi, magyar identitású biztosok végezték, továbbá lehetőséget adott a kettős nemzeti identitás és két anyanyelv megjelölésére is. A módszertani különbségek érdekes adatokat szolgáltatnak a census által figyelmen kívül hagyott, de – mint kiderült – nem elhanyagolható vegyes identitású csoportról, ám nehezítették a népszámlálás eredményeivel való összevetéseket, amit azonban kiegészítő számításokkal sikerült minimalizálni.⁴³ Így, bár a két adatforrás módszertana különböző, adataik összevethetőek, az adott helyen jelzett megkötésekkel.

Vegyes házasságok

A vegyes házasságok aránya kiemelt fontosságú az asszimiláció szempontjából, hiszen a vonatkozó adatok azt bizonyítják, hogy – Kárpát-medencei szinten – a vegyes házasságokban a gyerekek etnikai szocializációja kiegyenlítetlen, többségük az államalkotó nemzet irányába mozdul el. Ez különösen igaz a szórványra, ahol a többségi nemzet dominanciája a meghatározó, és ahol már az etnikai összetétel következtében is kisebb az esélye a homogám magyar házasságok létrejöttének.

Mivel elemzésünk jelentős részben a SUMMA 2017 felmérésen alapul, amelyben lehetőség nyílt többes identitást deklarálni, felmerül a kérdés, hogy mit definiálunk vegyes házasságként. Jelen tanulmányban vegyesnek tekintjük azokat a házasságokat, ahol a

⁴² Minnesota Population Center, 2014.

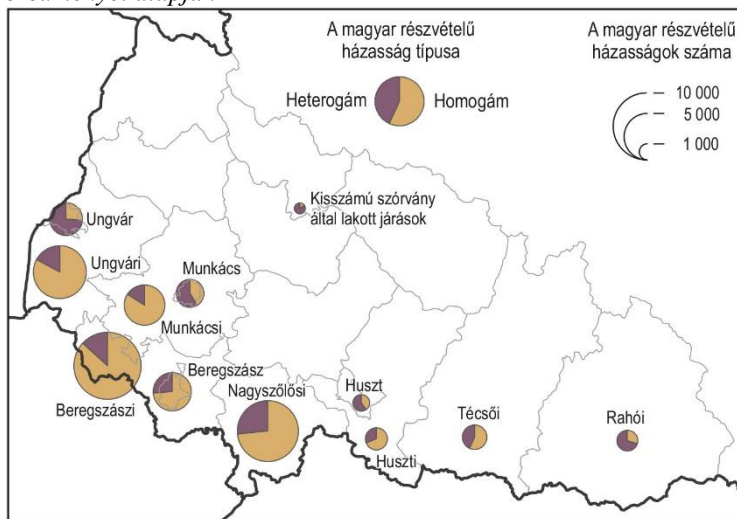
⁴³ A számítások menetét, részleteit l. Tátrai et al., 2018. 17–19.

házastársak nemzetisége eltér, vagy valamelyikük kettős identitású. Vegyes család pedig az, amelyben van a többiktől eltérő nemzetiségű, vagy kettős identitású családtag.

A 2001-es népszámlálás 10%-os mintája alapján a házaspárok 16%-a élt nemzetiségileg vegyes házasságban Kárpátalján. Az etnikailag heterogám házasságok gyakorisága jelentős változékonyságot mutat Kárpátalja közigazgatási egységeiben. A magyar tömb járásainak falusi területein a magyarok mindössze 7–15%-a élt vegyes házasságban. Ezzel szemben a nyelvhatár városaiban a vegyes házasságban élő magyarok aránya a magyarok körében jóval nagyobb – Ungváron 59%, Munkácson 42%, Huszton 43% –, ami összhangban volt azok nemzetiségi összetételével (arányuk az össznépességben 2001-ben jóval 10% alatti volt). A Felső-Tisza-vidék három járásában a magyarok heterogámia indexe a folyó mentén felfelé haladva emelkedett, párhuzamosan a magyarok települési arányának a csökkenésével. Végül, a csupán kisszámú szórvány magyar népességgel rendelkező járásokban (Nagybereznai, Perecsenyi, Volóci, Szolyvai, Ökörmezői, Ilosvai) 4-ből 3 magyar vegyes házasságban élt (4. ábra).⁴⁴

⁴⁴ Molnár József: Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. *LIMES: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, 2015. 51–62.

4. ábra: A homogám, illetve heterogám magyar házaspárok eloszlása Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás eredményei alapján⁴⁵

A SUMMA 2017 felmérés alapján napjainkban a magyarok 14,8%-a él vegyes házasságban. Mivel a felmérésből kimaradtak a mintegy 2000 főt számláló kisméretű szórvány tagjai, akiknek túlnyomó többsége vegyes házasságban él, továbbá nem számítottuk be a homogám vegyes családban élőket (ahol a házaspár mindkét tagja több nemzetiséget adott meg), így a népszámlálási adattal összevethető érték valamivel magasabb (15 és 16% között lehet). A magyar–keleti szláv vegyes családok aránya a részben vagy teljesen magyar családok között 25% volt 2017-ben. Ezek alapján érdemi változás nem következett be a vegyes házasságban élők és a vegyes házasságok arányában az elmúlt közel két évtizedben.

A vegyes házasságok területi megoszlását nézve 2017-re is igaz, hogy a magyarok helyi aránya befolyásolja leginkább a vegyes házasságok arányát. Így a szórványvidékeken és a városokban jóval magasabb ez az arány. A 2001-es adatokhoz képest a Rahói járásban,

⁴⁵ Adatforrás: Minnesota Population Center, 2014.

Munkácson és Huszton visszaesett a vegyes házasságban élők aránya, míg a Técsői járásban jelentősen nőtt (2. táblázat).

2. táblázat: *A vegyes házasságok és a vegyes házasságban élők aránya a kárpátaljai magyarok körében 2001-ben és 2017-ben, %*

Közigazgatási egység	A magyar-keleti szláv vegyes házasságok aránya a részben vagy teljesen magyar házasságok között		A magyar-keleti szláv vegyes házasságokban élő magyarok aránya	
	2001	2017	2001	2017
Beregszász város	26,1	16,1	15,0	10,5
Beregszászi járás	13,2	8,2	7,1	6,5
Huszt város	59,7	48,0	42,5	31,0
Husztói járás	31,2	28,2	18,5	22,2
Munkács város	58,6	50,5	41,5	28,3
Munkácsi járás	15,9	12,8	8,7	9,6
Nagyszőlősi járás	26,6	18,7	15,4	12,8
Rahói járás	70,4	49,6	54,3	34,7
Szolyvai járás	88,9	88,7	80,0	78,8
Técsői járás	43,0	60,6	27,4	49,1
Ungvár város	74,0	78,1	58,7	59,6
Ungvári járás	17,0	13,4	9,3	9,8
tömb	19,3	13,3	10,7	9,5
szórvány	59,2	60,4	42,1	40,6
város	..	45,6	..	28,2
falu	..	11,2	..	8,4
<i>Kárpátalja összesen</i>	27,6	25,0	16,0	14,8

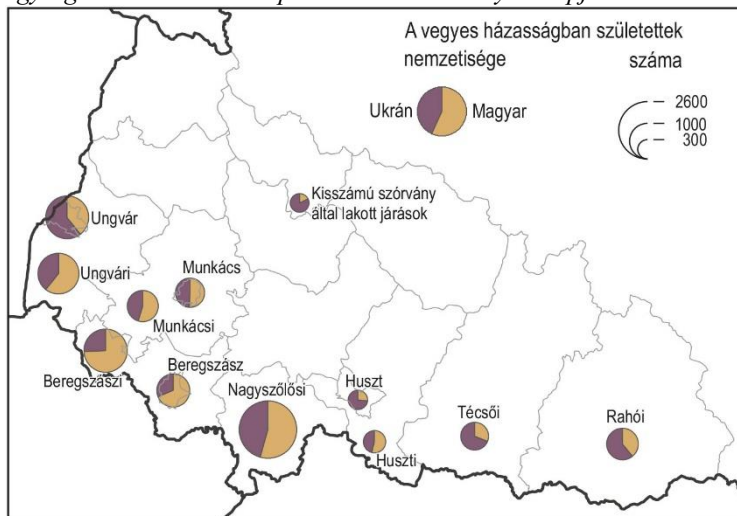
Etnikai átörökítés

Kárpátalja az egyetlen olyan határon túli magyarlakta nagyrégió, ahol – a 2001-es népszámlálás szerint – az asszimiláció nem csökkentette a magyarok számát. A vegyes házasságban születettek 52,8%-a magyarként, 47,2%-a pedig ukránként lett regisztrálva, azaz az etnikai átörökítés a megyében ukrán–magyar viszonylatban közel szimmetrikusnak tekinthető.

A vegyes házasságokon belüli etnikai szocializációnak természetesen jelentős különbségei figyelhetők meg tömb és szórvány között: a vizsgált csoport etnikai identitása a lakóhely nemzetiségi összetételével szoros összefüggésben változott (5. ábra). Az Ungvári és a Beregszászi járásokban, valamint Beregszászban a lokális többséget alkotó magyar nemzetiség irányába tolódtak el a nemzetválasztási szokások. A Munkácsi, a Nagyszőlősi és a Huszti járásokban a heterogám családok nagyrészt kiegyensúlyozott, illetve változatos etnikai arányú településeken éltek, ami a gyerekeik nemzetválasztási attitűdjeinek a közel egyenletes eloszlásában is tükröződött. Ugyanakkor a hegyvidéki, kis létszámú magyar szórványoknak otthont adó járásokban az etnikailag heterogám családai háttérű gyerekek mindössze 15%-a lett magyarként regisztrálva. Ugyancsak jelentős ukrán túlsúly jellemezte Ungvárt és Husztot, valamint a Técsői és a Rahói járást (a vegyes házasságból származók 25–40%-a lett magyar nemzetiségű), ahol a magyar népesség alacsony települési aránya volt a jellemző.⁴⁶ Összességében a szórványterületeken a vegyes házasságokból származó gyerekek 39%-a lett magyarként regisztrálva 2001-ben. Ez az érték sokkal kiegyensúlyozottabbnak számít, mint a többi Kárpát-medencei nagyrégió szórványterületének vonatkozó mutatója, sőt, lényegében a Székelyföldön kívüli tömbterületek értékeivel vethető össze.

⁴⁶ Molnár József (Молнар Йосип): Національна ідентичність нащадків етнічно змішаних (українсько-угорських) закарпатських родин за даними перепису населення та анкетного опитування. In: Berghauer, Sándor et al. (ed.): *Social Geographical Challenges and Search for Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st Century*. Berehove: Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, 2016. 166–174.

5. ábra: Az etnikailag heterogám ukrán–magyar házaspárok szüleivel élő gyermekeinek nemzeti megoszlása Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás eredményei alapján⁴⁷

Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a vegyes házasságból származók identitáskonstrukciója összetettebb, mint azt a népszámlálás eldöntendő (vagy magyar, vagy ukrán) kategóriái sugallják. A SUMMA 2017 felmérés alkalmával a tömbben a vegyes házasságokból származó gyerekek 58,8%-a magyar nemzetiségüként lett összeírva, 5,3%-uk ukránként, 36,0%-uk kettős nemzetiségüként. Ezek az arányok szórványban megfelelően 30,6%, 11,4% és 58,0% volt. Elképzelhető, hogy a „magyar kérdezőbiztos hatás” mindkét nemzetiség esetében eltolta az arányokat magyar irányba, ám a tömbszórvány eltéréseket nem fedte el.

A vegyes házasságban születettek anyanyelvi összetétele a tömbmagyarság településterületén hasonlóan alakult, mint a nemzetiségi: 59,9%-uk volt magyar anyanyelvű, 4,3% ukrán, 35,8%

⁴⁷ Adatforrás: Minnesota Population Center, 2014.

pedig mindkét nyelvet anyanyelvének tartotta. Szórványban a vonatkozó adatok 38,8, 12,5 és 48,7%-nak adódtak, azaz a kettős identitásúak aránya szórványban közel 10%-kal meghaladta a kettős anyanyelvűekét, a magyar anyanyelvűek aránya viszont közel ugyanannyival volt magasabb a magyar nemzetiségűekénél.

A 2001-es népszámlálás eredményeivel való összevethetőség kedvéért a SUMMA 2017 esetében is meghatároztuk, hogy az etnikailag vegyes családban született gyerekek milyen arányban lettek a lekérdezésnél magyarként megjelölve.⁴⁸ Számításaink alapján megállapítható, hogy jelentős változás az etnikai átörökítés mintázataiban sem következett be a népszámlálás óta eltelt időszakban. Az intergenerációs asszimilációt vizsgálva megállapítható, hogy a Kárpátalján 2002–2016 között az etnikailag vegyes családokban született magyar gyerekek aránya 53,0% volt, ami szinte megegyezik a 2001-es népszámlálásból számított értékkel. Ez azt jelenti, hogy napjainkban a Kárpát-medencében Magyarország határain kívül Kárpátalja az egyetlen olyan régió, ahol a magyar kisebbség etnikai reprodukciója eléri a demográfiai reprodukciót. Ennek hátterében elsősorban Magyarország gazdasági ereje, ezáltal pedig a magyar nyelv hasznossága és az utóbbi időben jelentősen növekvő presztízse állnak.⁴⁹

Az asszimiláció területi különbségeinek legfontosabb befolyásoló tényezője továbbra is a magyarok helyi aránya. Ennek megfelelően a tömb járásaiban kismértékű asszimilációs nyereség figyelhető meg (évi 0–0,2‰), míg a szórványterületeken és a nyelvhatár városaiban enyhe veszteség (-0,2–1,8‰). 2001-hez képest valamelyest csökkent mind a tömbmagyarság asszimilációs nyeresége, mind a szórvány és a nagyvárosok vesztesége, azaz némileg kiegyenlítettebbé vált az asszimilációs folyamatok területi eloszlása (4. táblázat). Ami pedig a szórvány 2002–2016 közötti összesített asszimilációs egyenlegét illeti, az számításaink szerint -114 főnek adódott. Ez bőven a hibahatáron belül van, azaz az asszimiláció a 21. században érdemben nem befolyásolta a kárpátaljai magyar szórvány lélekszámát.

⁴⁸ A számítások menetét ld. Tátrai et al., 2018. 17–19.

⁴⁹ L. Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: TANDEM 2016-2019. Ukrán- magyar együttélés Kárpátalján. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromaidan után*. Budapest: BGA, 2020. 53–87.

4. táblázat: *Vegyes házasságban született magyar gyerekek aránya Kárpátalja magyarlakta járásában 2001-ben és 2017-ben, %*

	A magyar gyerekek aránya a vegyes házasságban született gyerekek között, 2001	2001 után vegyes házasságban született magyar gyerekek aránya, 2017
Beregszászi járás	75,4	72,0
Munkácsi járás	52,8	50,3
Nagyszőlősi járás	54,2	57,5
Ungvári járás	63,9	63,1
Beregszász város	68,8	66,8
Munkács város	48,1	51,1
Ungvár város	39,6	47,3
Felső-Tisza-vidék	34,7	43,2
<i>szórvány összesen*</i>	39,1	47,1
<i>Kárpátalja összesen</i>	52,8	53,0

*A hegyvidéki járasok kislétszámú magyar szórványai nélkül

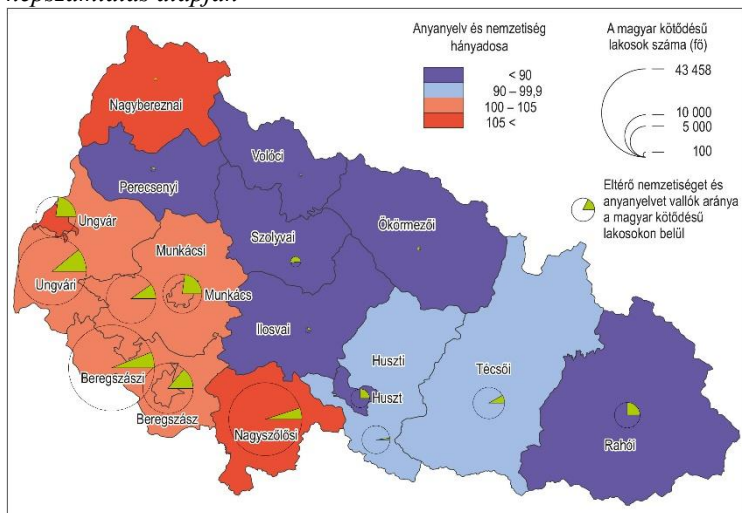
A magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek számának különbsége, többes kötődések

Az identifikációs kérdések megértéséhez egy igen fontos mutató a magyar anyanyelvűek és magyar nemzetiségűek egymáshoz viszonyított aránya. A 2001-es ukrán népszámlálás – a korábbi gyakorlatokat követve – mindkét kategória esetében csak egy válaszlehetőséget engedélyezett, így a két kategória eltérését értelmezhetjük a hibriditás, a többes kötődések lehetséges kifejeződéseként, vagy akár az asszimiláció jeleként. Ahogy a Kárpát-

medence legtöbb régiójában, úgy Kárpátalján is a különbséget nagyrészt a magyar anyanyelvű cigányság jelenléte okozza. Ugyanakkor a kárpátaljai szórványban a különbség elsődlegesen a közösség asszimilációjának előrehaladott voltát mutatja, hiszen itt jellemző, hogy a nyelvváltást követően is megmarad még a magyar önidentifikáció. Ezért a jelenség értelmezéséhez nemcsak a különbség nagysága, hanem iránya is fontos, hiszen a tömbmagyarságot általában anyanyelvi többlet, míg a szórványt nemzetiségi többlet jellemzi.

Kárpátalján is megfigyelhető a fenti különbség, hiszen a szórványtelepüléseken kevés kivétellel nemzetiségi többlet van (6. ábra). Ahol mégsem (például Munkács) ott általában a magyar anyanyelvű cigányság jelenléte áll a háttérben. A „hibrid” magyar – azaz statisztikailag csak egy identitáskategória révén a magyarsághoz kapcsolódó – népesség az összes magyar kötődésűek 10%-át teszi ki. Míg a tömb járásaiban (Beregszászi, Nagyszőlősi, Munkácsi és Ungvári járások) ez az érték mindenütt átlag alatti, illetve átlagos, addig a magyar tömb peremén található városokban (Ungvár, Munkács, Huszt), illetve a Rahói járásban a csak egy kategória szerint magyar lakosok aránya már 25% körüli. A hegyvidéki, magyarok által alig lakott járásokban pedig összességében már minden második magyar kötődésű lakos eltérő anyanyelvet és nemzetiséget vallott. Sajátos kivételt jelent a magyar tömbhöz közeli két szórványjárás, a Huszti és a Técsői, ahol – bár (szemben a tömbterületekkel) az asszimiláció jeleként a magyar nemzetiségűek száma meghaladja a magyar anyanyelvűekét – a hibridek aránya meglepően alacsony, mindössze 2 és 8%. Ez azzal függ össze, hogy a két járás magyarsága lényegében három településen – Visken, Técsőn és Aknaszlatinán – él, ahol a lakosság nagyobb, 20% fölötti arányát alkották (részletesen lásd az 1. táblázatban).

6. ábra: Anyanyelv és nemzetiség hányadosa, valamint a többes kötődésű népesség aránya a kárpátaljai magyarok körében a 2001-es népszámlálás alapján

A népszámlálás adatait jelentősen árnyalhatják azok a felmérések, amelyekben lehetőség nyílt egynél több nemzetiség/anyanyelv bevallására. Ezek alapján a többes kötődések, a vegyes (ukrán–magyar) önidentifikáció jelentős szerepet játszik a hétköznapokban, elsősorban a vegyes házasságból származó utódok életében.⁵⁰ A SUMMA 2017 eredményei is azt mutatják, hogy a kettős identitás a magyar szórvány körében tömeges igazán, ahol 25,0% tartotta magát ukránnak is egyben, 1,3% pedig valamilyen egyéb etnikumhoz tartozónak. Valamivel kisebb arányban jelöltek meg a válaszadók kettős anyanyelvet: a részben vagy kizárólag magyar anyanyelvűek 22,6%-a mondta az anyanyelvének az ukránt is a szórványban és 8,3%-a a megye egészében. A magyar–egyéb anyanyelvűek aránya elenyésző volt mind megyei (0,3%), mind szórvány szinten (0,8%).

⁵⁰ Molnár, 2016.; Tátrai et al. 2018.

Konklúzió

A kárpátaljai szórvány etnodemográfiai fejlődése – csakúgy, mint a tömbé, illetve a Kárpát-medence többi régiójáé – hatalmi viszonyokba ágyazott folyamat. A mindenkori hatalom által befolyásolt aszimmetrikus többség–kisebbség viszonyok különösen a 20. század folyamán befolyásolták a terület etnodemográfiai folyamatait. Ezt mi sem mutatja jobban, mint a szórvány etnikai és a felekezeti szerkezetének szétfejlődése már a 20. század elejére. Az áhított nemzetállami célt, az etnikai homogenizációt mind a magyar, mind a szovjet/ukrán időszakokban a nemzetépítés különböző eszközeivel próbálták megvalósítani, amiben természetesen az etnikai identifikáció változásainak kitüntetett szerepe volt és van.

Napjainkban azonban az önidentifikációs változásoknak, a demográfiai értelemben vett asszimilációnak a szerepe kisebb, mint a 20. században, a kárpátaljai magyar szórványtelepülések etnikai homogenizálódásának leglátványosabb időszakában. Ennek háttérében az húzódik, hogy a szórványban már alig vannak jelen azon köztes, képlékeny identitású csoportok (zsidók, cigányok, magyar anyanyelvű görög katolikusok), akik statisztikai identitásváltása látványos változásokat eredményezett a múltban.

Az ezredforduló utáni folyamatokat tekintve feltűnő, hogy a tömbhöz hasonlóan a szórványban is a migráció az, amely a demográfiai folyamatok fő mozgatórugója. A magyarok számának csökkenése is elsősorban az elvándorlásra vezethető vissza. A 21. században az állandó és az ideiglenes migráció azok a jelenségek, amelyek a helyi, elsősorban a falusi közösségeket jelentősen meggyógyasztják – demográfiai és társadalomszervezési értelemben egyaránt. Ugyanakkor a szórványhoz leginkább társított asszimiláció még mindig fontos szerepet tölt be az – inkább retrospektív jellegű – elitdiskurzusban, holott hatása a magyar közösségekre demográfiai szempontból meglehetősen csekély. Asszimiláció persze továbbra is van, de e kétirányú folyamat kiegyensúlyozottabb lett, így a 2001 és 2017 közötti időszak közel 6 ezer fős fogyatkozásának mindössze 2%-át magyarázza az asszimiláció.

Habár az asszimiláció szerepe a számszerű csökkenésben jelenleg, a 21. század elején szinte elhanyagolható, a szórvány demográfiai jellemzői – hasonlóan a Kárpát-medence többi régiójához – mégis számottevően kedvezőtlenebbek a tömbnél, mind a természetes

szaporodást, a migrációs egyenleget vagy éppen a korfát tekintve. Értelmezésünkben mindez a demográfiai és etnikai reprodukció közti olló korábbi – a korfa alapján feltehetően az 1950-es és 1980-as évek közötti – szétnyílásának az eredménye. Ez az az időszak, amikor a háború utáni megtorlások, a lezárt határ miatt a presztízsviszonyok sokkal aszimmetrikusabbak voltak az ukránság javára, valamint a szocialista urbanizáció következtében ekkor alakultak át alapvetően a városok etnikai viszonyai.

A fenti jelenségeket, folyamatokat makroperspektívából, történeti időtávokban elemezve, megítélésünk szerint az asszimiláció fogalmával és eszközkészletével lehet leginkább magyarázni. Ugyanakkor mind a tereptapasztalatok, mind azon felmérések, amelyek teret engednek a többes/köztes identitások deklarálásának, azt mutatják, hogy a többes kötődések és a hibriditás is hasznos megközelítés. A többes kötődés/hibriditás mind egyéni, mind csoportszinten értelmezhető akár az asszimilációs folyamat lépcsőfokaként, állomásaként, de még jellemzőbb, hogy az egyén ebbe az identitásba természetes módon beleszületik, beleszocializálódik az újszülötti tabula rasa-ból. Összességében egy létező, és időben nem is átmeneti jellegű jelenségről van szó. Ugyanakkor jelen demográfiai megközelítésű elemzésben az etnicitás eme sokszínűségét szükségszerűen le kellett egyszerűsíteniünk.

Felhasznált irodalom

- Badis Róbert: *A vajdasági magyar szórványban élők demográfiai helyzete*. Zenta: Identitás Kisebbségkutató Műhely, 2011. <http://www.idkm.org> (letöltés ideje: 2015. január 23.)
- Biczó Gábor: A szórványkérdés transznacionális dimenziói és a magyar szórványkutatás. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 21–42.
- Biczó Gábor: *Hasonló a hasonlóknak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Pozsony: Kalligram, 2009.
- Biczó Gábor: Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában. *Szellem és tudomány*, 2014/1. 85–96.

Bodó Barna: Szórványról – másként. *Korunk*, 2014/6. 6–23.

Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó*. Budapest – Beregszász: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, 2010.

Csernicskó István – Fedinec Csilla: A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19–20. század fordulóján, kitekintéssel a mára. In: Szakál Imre (szerk.): *"Indivisibiliter ac Inseparabiliter" "Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul"*. Beregszász – Ungvár: RIK-U Kiadó, 2018. 141–182.

Dobos Ferenc: *Asszimilációs folyamatok az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 1996–2011. Kutatási jelentés*. Kézirat. Budapest: B-Fókusz Intézet, 2011. <http://www.kmkf.hu/tartalom/asszimilacio.pdf> (letöltés ideje: 2019. november 5.)

Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: TANDEM 2016-2019. Ukrán–magyar együttélés Kárpátalján. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromaidan után*. Budapest: NPKI, 2020. 53–87.

Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban: etnikai és felekezeti terek, kontaktónák elemzési lehetőségei*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004.

Kiss Tamás: A makroperspektíva védelmében. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet, 2011. 39–48.

Kiss Tamás: Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012/1. 24–48.

Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe 1941, 1999*. Budapest: MTA FKI – MTA KKI, 2001.

- Konrád Miklós: Demográfiai változások. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Aposztróf Kiadó, 2013. 15–26.
- Kovály Katalin – Eröss Ágnes – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017/2. 3–22.
- Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 6.3 [Machine-readable database]. Minneapolis: University of Minnesota, 2014. <https://international.ipums.org> (letöltés ideje: 2014. augusztus 5.)
- Molnár József: Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. *LIMES: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, 2015. 51–62.
- Molnár József (Молнар Йосип): Національна ідентичність нащадків етнічно змішаних (українсько-угорських) закарпатських родин за даними перепису населення та анкетного опитування. In: Berghauer, Sándor et al. (ed.): *Social Geographical Challenges and Search for Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st Century*. Brehove: Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, 2016. 166–174.
- Molnár József – Cserniczkó István – Braun László: Cigányok Kárpátalján. In: Szilágyi Ferenc – Péntes János (szerk.): *Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében*. Nagyvárad: Partium Kiadó, 2016. 91–108.
- Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, 2005.
- Molnár D. István: *Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 2018.
- Riskó Marianna: *Chira Sándor munkácsi püspök élete és vértanúsága*. Budapest: Romanika Kiadó, 2017.

Szilágyi N. Sándor: A szórványmagyarság: probléma vagy ürügy? In: uő.: *Miegymás*. Kolozsvár: Kalota Kiadó, 1997. 476–493.

Szilágyi N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár: RMDSZ Ügyvezető Elnöksége, 2004. 157–234.

Tátrai Patrik: A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. *Kisebbségi Szemle*, 2017/1. 7–31.

Tátrai Patrik: Bevezető: A kárpátaljai magyar szórvány kutatása. *Regio*, 2019/4.

Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Eröss Ágnes: A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2018/3. 7–31.

Vetési László: Nagyvárosi szórványok, egyházi közösségépítések. *Korunk*, 2014/6. 24–38.

database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp, 2018. (letöltés ideje: 2018. március 14.)